

Werk

Titel: Herbarium Amboinense, plurimas conplectens arbores, frutices, herbas, plantas ter...

Jahr: 1743

Kollektion: Zoologica

Werk Id: PPN369546733

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PID=PPN369546733> | LOG_0058

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369546733>

Terms and Conditions

The Goettingen State and University Library provides access to digitized documents strictly for noncommercial educational, research and private purposes and makes no warranty with regard to their use for other purposes. Some of our collections are protected by copyright. Publication and/or broadcast in any form (including electronic) requires prior written permission from the Goettingen State- and University Library.

Each copy of any part of this document must contain there Terms and Conditions. With the usage of the library's online system to access or download a digitized document you accept the Terms and Conditions.

Reproductions of material on the web site may not be made for or donated to other repositories, nor may be further reproduced without written permission from the Goettingen State- and University Library.

For reproduction requests and permissions, please contact us. If citing materials, please give proper attribution of the source.

Contact

Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen
Georg-August-Universität Göttingen
Platz der Göttinger Sieben 1
37073 Göttingen
Germany
Email: gdz@sub.uni-goettingen.de

sua formant tela missilia seu Javeleynen, quæ vulgo *Sagu Sagu* vocantur, nociva maxime arma, quæ manibus quam certissime in hostium corpora inmittere norunt, ubi ad ossa penetrata in ramenta diffiliunt, ac malignum excitant vulnus: Hoc porro lignum ob soliditatem a Ceramæ populis etiam adhibetur ad telorum longorum apices, quibus crenas insculpunt, quas nigro exurente obducunt succo. Macassarenses ex hoc quoque ligno tenues formant canales telorum fuorum, quæ ex ore emittuntur, ac Chineses suos fustes, quos inter rixas & pugnas aliis infligunt, ut & *Oryzæ pistillos*, quibus *Oryza* in tignis inpingitur.

In *Rumphii Appendice* hæc adduntur.

Fructus sunt instar semi-perfectarum *Olivarum*, quidam solitarii, quidam bini & terni, quorum quisque stellato infidet pericarpio, & viride obducitur pellicula, sub qua crassum durumque latet putamen, in quo nucleus planus reconditur instar seminis sicci melonum, qui ruffa obducitur lanugine.

Tabula Vigesima Nona

Ramum exhibet *Carbonaria*, quæ *Cajoe Maasarbor* a *Valent.* p. 221. vocatur, & in *Tab.* sub No. LVII. proponitur.

CAPUT VIGESIMUM SEXTUM.

Carbonaria altera. Hanet.

Carbonaria altera dividitur in latifoliam & angustifoliam; Primo *Hanet* latifolia parvum ac sinuosum gerit truncum, fere instar *Cofassi* glabro obductum cortice: Folia maxime conveniunt cum illis *Caryophyllorum*, sed sunt majora, sex octoque pollices longa, binos ac binos cum dimidio lata, inferius angustata, superius lata, cruciatim posita, oris sinuosis, per ipsorum scabritiem, paucis porro pertexta irregularibus venis, saporis amaricantis.

Flores longis in racemis progerminant tenuissimis ex petiolis pusilli, magisque capitula referentes quam veros flores, ex quatuor tenuissimis petiolis compositi, cum plurimis staminulis coloris pallidi citrini: Hosce pauci insequuntur fructus, qui oblongæ sunt baccæ, avium corda referentes, quarum quævis ex longo dependet petiolo ex cæruleo nigricantes instar *Prunorum*, maturæ si fuerint; Externe obductæ sunt carne molli & amaricante, in qua nucleus reconditur instar *Olivæ* officuli, durus, per longitudinem striatus, perque interstitia parvis violaceis venulis transversalibus pertextus.

Arboris cortex ficcissimus est & fragilis; lignum pallide albicat, magisque candidum *Buxi* ligno, solidum, ac tenuis substantiæ, grave, durum, parvisque venarum vorticibus distinctum, forma panni *Camelot* dicti, concolor autem hoc lignum est, nec facile finditur, satis politum elaborari potest, sed non æquale ac glabrum, quum venæ semper protuberent: Flores fructusque hujus speciei mense Majo observavi; Baccæ vero hinc inde solitariae in arbore remanent, licet ipsarum caro exterior computruerit. In litoribus crescit faxosis, ejusque crassos, sed curtos inveni truncos nudis in rupibus, quorum folia subtus glauca, ac nervus medius ruffus erat.

Secundo. *Hanet* angustifolia haud multum differt a præcedenti, ejus vero folia multo magis sunt læte viridia, illis *Caryophyllorum* adcedentia, paulo latiora & flaccidiora, venulis albicantibus & obpositis pertexta, ipsum sæpe petiolum ambientibus, nunc decussatim, nunc directe in crucem posita, uti in *Caryophyllis*, inferiora folia quinque pollices longa, superiora sex septemve, ac binos lata sunt. Ramuli fusco quoque & glabro obducti sunt cortice.

Flores pusilli admodum sunt, latioribus in racemis progerminantes, uti in *Arbore rubra*, qui ex quatuor parvis & pallide albicantibus constructi sunt petalis, flores *Mangæ* referentes; hi plerumque decidunt, fructusque adeo raro excrescunt, ut fere huc usque ignoti sint.

Cortex

die men in 't gemeen *Sagu Sagu* noemt, een snood geweer, datze met de banden zeer gewis weten in de vyanden te werpen, daar het dan op een been treffende, strax splintert, en een leelyke quetsuure maakt. Verders wegens zyne styvigheid werd dit hout ook gebruikt by de Ceramische volkeren, tot de spitze van baare lange pylen, daar ze dan kerven in snyden, en met een swarten brandigen zap bestryken. De Macassarren maken de dunne schaffes van hare blaas-pypen uit dit hout, en de Chinezen baare handknuppels daar van makende, daarze malkanderen in 't kyven en vegten mede aflossen, als mede de ryst-stampers, daar mede men de ryst in de blokken stamp.

Dit wert in het Aanhangzel van *Rumphius* daar by gedaan.

De vruchten zyn als halfwassene Olyven, zommige enkelt, zommige twee en drie by malkander, ieder rustende op een gesternt voetje, van buiten met een groen buydeken bekleet, daar onder een dikke harde schaal, en daar in een platte beest als een ingedroogt meloen-zaat, omgeven met een roffe wolachtigheid.

De negen- en twintigste Plaat

Vertoont een Tak van de *Kool Boom*, welke *Cajoe Amaas-Boom* by *Valent.* p. 221. genaamt, en op de Plaat onder No. LVII. verbeeldt werd.

XXVI. HOOFDSTUK.

Hanet - Boom.

Carbonaria altera werd verdeeld in groot en klein-bladige: Eerstelyk *Hanet* het groot-bladige, heeft een kleene en wat bogtige stam, bykans als de *Cofassu*, met een gladde schorsse. De bladeren hebben groote gelykenisse met de *Nagel-bladeren*, dog zyn grooter, zes en agt duymen lang, twee en derde-halve breed, agter smal, en vooren breeft, ook in 't kruys staande, en met bochtige randen wegens baare styvigheid, voorts met weinige onordentelyke adertjes, bitterachtig van smaak.

Het bloeizel hangt aan lange troffen en dunne steeltjes, kleen, en meer knopjes gelykende dan bloempjes, van vier subtile blaadjes of veel meer spitsjes gemaakt, bleek of citroen-geel. Daar op volgen weinige vruchten, zynde langwerpige bestien, vogel-bertjes gelykende, ieder aan een lang steeltje hangende, blaauw-swart, als rype pruymen: Van buyten hebbenze een week en bitterachtig vleesch, en daar onder een korf gelyk als een olyve-steen, bard, in de lengte gestreept, en daar tusschen met kleene violette adertjes overdwars.

De schorsse is zeer droog en bryzelig: Het hout bleek-wit, wat ligter dan *Bux-boom*, digt en fyn van substantie, swaar, bard, en met kleene drayngen van adertjes gewatert, op de manier van *Camelot*, dog van een couleur, en daarom niet ligt scheurende: Het laat zig ook wel glad, maar niet ligt even werken, om dat de baren altyd wat uytsteken. De bloemen en rype vruchten van deze zoorte heb ik in May gehad. De bestien blyven hier en daar enkelt aan den boom hangen, al is 't buitenste vleesch vergaan. Men vind het op steenige stranden, en ik heb 'er dikke, dog korte en kromme stammen van op bloote klippen gevonden, wiens bladeren van onderen blaauw-groen, en de middel-zenuwe ros was.

Ten tweeden: *Hanet* het klein-bladige, verschild niet veel van 't voorgaande, dog de bladeren zyn ligt-groener, en die van *Nagelen* nader komende, wat breeder en slapper, met witachtige adertjes tegens malkander overstaande, en den steel omgevende, zomtyds schuyns, zomtyds regt in 't kruys, als in de *Nagel-boomen*, de agterste zyn vyf duymen lang, de voorste zes en zeven, twee breed. De ryskens hebben mede een bruyne en evene schorsse.

Het bloeizel is mede zeer kleen, aan wydere troffen, gelyk aan de *Arbor rubra*, bestaande uit vier kleene en bleek-witte blaadjes, en 't bloeizel van de *Mangas* gelykende: dit valt mede af, en de vruchten komen zo zelden voort, datze nog meest onbekend zyn.

De

Cortex quoque tenuis ac ficans est, durior quam in præcedente, unde & ab aurificibus expetitur, ex quo carbonēs exurunt, uti de præcedenti *Haän* fuit dictum, unde & a quibusdam idem nomen Amboinense *Ulit Helawan*, h. e. *Cortex Aurarius* inponitur. Lignum est ut præcedentis, duplicem gerens colorem, alba enim ejus species lignum dat pallide album uti præcedens, rubra vero ad oras albicat, & introrsum pallide fusca est, quæ varietas in latifolia quoque observatur specie: Floret Decembri.

Præter binas præcedentes species alius litoreus obcurrit frutex, qui stipitem gerit brevem & incurvum, folia gerens majora quam priorum, atque ab illis Caryophyllorum multum differentia, novem ac decem pollices longa, binos cum dimidio & tres lata, dictoque modo circa ramulos posita longos ac firmos. Flores sunt parva ac viridia capitula sese in quatuor alba petala dividit, uti in præcedentibus, quæ Julio & Augusto conspiciuntur. Lignum est flavum, solidum, durum & ficans, sine venis distinctum.

Nomen. Latine *Carbonaria altera*: Nomen Malayense ignotum est: Amboinice in Hitoea vocatur *Hanet* & *Ulit Helawan*, nomen commune cum præcedentibus, cum quibus multi hanc confundunt.

Locus. In Amboinæ montibus obcurrit potissimum circa Dammaræ arbores, & Caju Puti, uti & in aliis levioribus silvis, semper in ficans & calidis locis, licet litori vicinis. Tertia species tantum in litoribus crescit altis juxta Hitoea oram.

Ufus. Ad ædificia hoc lignum multum adhibetur, ad palos nempe, costas, minoresque trabes, quum firmum sit & optime exficari possit: plurimum vero in carbonēs exuritur uti præcedens, tam lignum quam cortex, qui conducunt non tantum fabris, sed etiam aurificibus tam ad ferrum cudendum, quam ut loco crucibuli aurum in his liqueat, uti in præcedenti dictum fuit capite.

N. B. Huic capiti nullam adjectam in opere inveni figuram.

De schorffe is mede dun en droog, harder dan aan 't voorgaande, en daarom van de Goudsmiden gezocht om koolen daar van te branden, gelyk van 't voorgaande *Haän* gezegt is; daarom het ook by zommige in 't Amboineesch dezelfde naam voert van *Ulit Helawan*, dat is goude bast. Het hout is als aan 't voorgaande, en van tweederley couleur, want het witte geslagt heeft een bleek-wit hout, gelyk 't voorige, maar 't roode is aan de kanten witachtig, en naar binnen toe ligt-bruin, welk onderscheid men in 't groot-bladige ook vind. Het bloeyt in December.

Behalven de twee voorgaande soorten, heeft men nog een eigentlijk strand-gewas, met een korte kromme stam opschietende, de bladeren grooter dan aan de beyde voorgaande, en van de Nagel-fatsoen verder afwykende, negen en tien duymen lang, twee en een half, en drie breed, op voornoemde manier rondom de lange en styve ryskens staande. Het bloeyzel zyn kleene en groene knopjes, die zig in vier witte blaadjes verdeelen, gelyk in de voorgaande: en men ziet 't in July en Augustus. Het hout is geel, digt, hard, en droog, zonder aderen.

Naam. In 't Latyn *Carbonaria altera*. De Maleytze naam is onbekent. Amboinisch op Hitoe *Hanet* en *Ulit Helawan*, een naam gemeen met 't voorgaande, waar mede het veele vermengen.

Plaats. Men vind het in 't Amboinsche gebergte, meest omtrent de Dammar-boomen, ook Caju Puti, en andere ligte boschen, altyd op de drooge en heete plaatzen, al liggenze by den strand. De derde zoorte vind men alleen op steyle stranden, langs de Kust van Hitoe.

Gebruik. In den huisbouw komt dit hout te pas, tot sparren, ribben, en kleene balkjes, om dat het styf is, en wel droogen kan. Het meeste werd gebruykt om koolen daar van te branden, gelyk 't voorgaande, zo van 't hout, als van de schorffe, dienstig niet alleen voor de Yzer-maar ook voor de Goudsmiden, zo om te smelten, als in plaats van kleene kroesjes te gebruyken, gelyk in 't voorgaande *Kapittel* gezegt is.

N. B. Ik heb by dit Hoofstuk geen Figuur in het Werk gevonden

CAPUT VIGESIM. SEPTIMUM.

Lignum corneum. Hussur.

Hussur filvestris species celeberrimi fructus *Mangostanae*, seu saltem *Macassarensis Kiras*, sed filvestris penitus, nec cibo aptus: Altum gerit truncum, sed non admodum crassum, ad summum ulnam crassum in diametro, plerumque vero non ita crassum, qui cortice obductus est nigro, ligno firmiter adhærente. In vertice ramos extendit amplos, seque in plures dividit breves & capitatos ramulos, firmos ad oras acute alatos, superiores autem quodammodo quadrati sunt, fulcati, ac viridi obducti cortice; ex geniculis bina excrefcunt folia sibi obposita, quæ cum subsequenti pari obliquam formant crucem, uti & ramuli tali constituti sunt modo.

Folia sunt magna, illa quodammodo *Bintangoræ* Montanæ referentia, sed majora, ab undecim nempe ad quindecim pollices longa, quatuor lata pollices, in vetustis vero arboribus breviora, glabra, firma, & splendentia, crasso nervo medio donata, superne autem glabra & fulcata, inferne dorso trigono protuberante, ex quo venulæ subtiles ac transversales sum ducunt ortum, non autem ita parallelæ atque adunatæ ac in *Bintangora*.

Crassius brevibusque folia hæc insident petiolis, quorum quidam adeo incurvi sunt, ut inferior pars sæpe superior sit: Ramorum summum in bina terminatur foliola instar burfæ complicata & acuminata, ex quibus nova progerminant folia ac pedunculi, teneraque folia adeo splendent, ac si oleo essent inuncta. Inter suprema folia ex ipso ramo flos provenit ex incurvo dependens pedunculo, formam minorum *Rosarum* referens, ex quatuor firmis & luteis constructus petalis crassis ac subrotundis, concava sua parte retrorsum

XXVII. HOOFDSTUK.

Hussur-Boom.

Hussur is een wilde zoorte van de vermaarde vrucht *Mangostaan*, of immers van het *Macassaarse Kiras*, dog gantsch wilt, en ongebruikelijk tot de kost. Het heeft een boogen, dog niet zeer dikken stam, op 't meest een vadem dik in de rondte, of gemeenlyk minder, swartachtig van schorffe, die digt aan 't hout legt. Boven spreijd by zyne takken nooit uit, en verdeeltze in veele korte en geknopte ryskens, styf, aan de kanten met scherpe ruggen, dog de voorste zyn eenigzints vierkant, gegeut, en met een groene schorffe bekleet; in de leeden staan twee bladeren tegens malkanderen, makende met het volgende paar een schuyns kruis, gelyk ook de ryskens zelfs doen.

De bladeren zyn groot, eenigzints die van de berg *Bintangor* gelyk, dog grooter, te wete van 11. tot 14. en 15. duymen lang, vier duymen breed, en aan de oude boomen korter, glad, styf, en glimmende, met een dikke middel-zenuwe, boven glad en gevorent, beneden met een drielante rugge uitsteekende, uit derwelke over-dwars kleene en fyne adertjes lopen, zo evenwrydig en digt niet als aan *Bintangor*.

Zy staan op korte dikke steelen, en zommige zyn zo gedraagt, dat het onderste boven komt. Het uytterste der takken heeft twee kleene blaadjes als een beursje toegespitst, waar uit nieuwe bladeren en steelen voortkomen, en de jonge bladeren glimmen zodanig als of ze met olye bestreken waren. Tusschen de voorste bladeren uit de tak zelfs komt een bloem voort aan een krom steeltje hangende, in de gedaante van kleene roosjes, gemaakt van vier styve geele blaadjes, dik en rondachtig, met het bol agterwaarts gebogen, en rustende op vier dikke en half holle schubben, in